

Любов у вимірі експресіонізму (на матеріалі поезії В.Стуса)

“Любов ніколи не переминає. Пророцтва зникнуть, мови замовкнуть, знання зникне...”

Тепер же застаються: віра, надія, любов – цих трое; але найбільша з них – любов” [Послання апостола Павла до коринтян; 13:8-13].

Любов як стан – той імпульс, що активізує мистецьку уяву і спричиняє народження, як правило, лірики, котра має певні жанрові ознаки. Окрім цього, любов може стати основоположною засадою, провідною етичною категорією, джерелом, з якого черпає письменник енергію для розбудови власної особистості і виходу далеко за межі інтимної сфери в творчості.

Якщо любовна лірика як жанр в українській літературі забезпечена і кількісно, і якісно високими показниками (П.Тичина, В.Сосюра, М.Рильський, М.Бажан, Є.Маланюк, О.Теліга, В.Бобинський, І.Драч, Д.Павличко, І.Жиленко, Л.Костенко, І.Калинець, М.Матіос і т.д.), то тих, котрі любов зробили базисним поняттям, фундаментом усієї своєї творчості, небагато. Одним із них є В.Свідзинський. Любов виключає суєтність, лишає в тіні соціум і стає духовною вертикаллю, віссю, навколо якої структуруються образотворча і змістова субстанції.

Як предмет дослідження, жанр любовної лірики має, на думку Г.Юзків, другорядні позиції в літературознавстві [15,1], оскільки любов (у розумінні стосунків між чоловіком і жінкою) в порівнянні з громадянською позицією, світоглядними принципами, генетично-психологічною структурою особистості сприймається якщо не меншовартісною, то, принаймні, як додаток до цих, на думку більшості, основних характеристик суб'єкта. Ця проблема сьогодні частково розв'язується завдяки ґрунтовним дослідженням О.Мудрак (“Українська еротична лірика: жанрова специфіка та ідіостилі”) і Г.Юзків (“Константа петраркізму в українській любовній ліриці (В.Сосюра, В.Симоненко, М.Вінграновський”). Олеся Мудрак докладно розглядає “семантику любовної, інтимної й еротичної лірики, що мають спільну основу – “філософію серця”, але відрізняються вагомими смисловими нюансами, не підмінюючи одна одну” [8, 6]. Г.Юзків умотивовує тезу про визначальність української любовної лірики, “наділеної високою культурою сублимації та платонізму” [15, 15] і притаманну їй стильову константу петраркізму.

До авторів, що зробили свій вагомий внесок у розвиток любовної лірики, належить В.Стус. Стусознавча парадигма включає в себе спостереження щодо почуття любові і його семантики, але, як правило, дослідники вписують його в контекст націогенезу чи онтогенезу (любов до України, до світу, до життя і

навіть до смерті). Про стосунки з жінками, і особливо значення шлюбу з Валентиною Попелюх, вказує Д.Стус, опираючись на широку фактологічну основу. Специфіку взаємин В.Стуса з дружиною висвітлює у своїх студіях Михайлина Коцюбинська [7] і мовознавець С.Богдан [3], аналізуючи епістолярій митця.

“Гендерне прочитання еротичної лірики в контексті шістдесятництва і “тихої лірики”, запропоноване О.Мудрак, включає і творчість В.Стуса [8]. Крім того, ця дослідниця вказує на цікаву і сьогодні не розпрацьовану тему специфіки любовної і еротичної поезії залежно від поетикального контексту, зазначаючи, що “М.Матіос з притаманним їй відкритим експресіоністським мисленням найповніше” розкриває можливості свого таланту в екстенсивному мовленні” [8, 14].

Проблема, накреслена О.Мудрак у рамках дослідження української еротичної лірики, може бути розгорнута й інтегрована в площину експресіонізму, оскільки любов як стосунки між чоловіком і жінкою в цій стильовій структурі має свої особливості: вона здобувається на ту ступінь інтенсивності, що й культивовані стани та почуття (біль, туга, ненависть, відчай і т.д. – всі екзистенційні модуси, в тому числі і любов безвідносно до інтимної сфери), а отже, має свої, адекватні їй природі, артистичні засоби і функціональні виміри. Завдання статті – показати, який образ любові постає в експресіоністичному стильовому просторі на основі аналізу поезії В.Стуса.

Коли об’єктом дослідження стає творчість письменника, що так чи інакше має причетність до експресіонізму, то, як правило, згадуються особисті любовні історії, які, здебільшого, мають драматичний або й трагічний характер. І.Франко, Леся Українка, О.Кобилянська, В.Стефаник, Микола Хвильовий (про “брак великого рятівничого кохання надзвичайної жінки” у Миколи Хвильового писав І.Дніпровський), Т.Осьмачка, А.Головка – любовні стосунки в цих письменників характеризуються надривом і цілком уписуються в експресіоністичний кризовий, максималістський контекст.

Експресіоніст перебуває на межі, на краю будь-якої емоції, він переживає світ і себе на всю силу своїх душевних, духовних і фізичних можливостей. Таке ставлення він переносить і на світ “опроти себе” (В.Стус), а максималізму, що трансформується в ідеальне, потребує і у відповідь. Аналогічні почуття властиві також героям їхніх творів.

Наприклад, “Одержима” Лесі Українки – твір, де драматург ввела тему “любви, що дорівнює смерті” (Liebestod) [4, 46]. Це та любов, що дає знання і відкриває шлях до божественного. Вона рівновелика осяянню, котре стає проломом у безмежність і оголює дно всесвіту. Синонімом до цього відчуття в Лесі Українки виступає одержимість. Природу такої любові можна визначити як гностичну.

Роман “Листя землі” В.Дрозда пропонує подібну модель любові – на смерть і до смерті. Цей твір розпочато історією стосунків Нестора Семирозна і Уляни і продовжено в наступних драмах та трагедіях як їх сучасників, так і тих, хто передував їхньому існуванню в Краю, чи прийшов після них. Експресіоністична печать Любові, архетип Любові – одна з найприкметніших

почуттєво-структуруючих ознак “Листя землі” В.Дрозда. Це ще один з небагатьох монументальних творів у історії української літератури, де любов – не просто одна з тем, а фундаментальна категорія художньої концепції.

“Аксіологія експресіоністична зорієнтована головним чином на добро моральне (Добро, Свобода, Благо, Справедливість), часом навіть нехтує добром естетичним; це свого роду яскраво виражений моралізм”, – пише О.Астаф’єв [2, 169]. У координати експресіоністичного моралізму поруч із названими Добром, Свободою, Благом, Справедливістю варто поставити Любов. Любов не часто фігурує в студіях про експресіонізм тому, що особисті любовні стосунки героїв ніби поступаються перед глобальними соціальними, геофізичними, культурними кризами, що викликають відчуття апокаліпсису і породжують катастрофічні настрої і видіння. Навіть коли йдеться про особистий апокаліпсис, індивідуальну кризу, в її “планетарних” глибинах зникає любов до протилежної статі як щось не першорядне. Творча криза, криза віку, світоглядна криза, – все це потрапляє в поле зору дослідника, тим більше кризи суспільного планетарного рівнів, а тим часом любов у вимірі експресіонізму – це та залишена на маргінесах літературознавчої свідомості тема, що потребує, аби вона була заявлена і вивчена, оскільки без цього складника експресіоністичний психофізичний хроматизм втрачає у інтенсивності та багатстві своєї гами.

Найбільш класичним об’єктом для вивчення експресіоністичної творчості крізь призму любові є В.Стус, незважаючи на те, що онтологічно-герметична та екзистенційно-патріотична лірика затуляє любовну.

Стосункам з жінками В.Стус надавав немалого значення, що бачимо на прикладі його спілкування в юності з Олександрою Фроловою. Наприкінці 90-х вона зізнавалась, що шкодує про розрив, бо ніхто не зміг подарувати їй душі, “такої, як зросив Василь Стус” [цит. за 10, 146].

Запорукою експресіоністичної амплітуди почуттів у В.Стуса була надзвичайна чуттєвість. Відзначаючи важливість горлівсько-донецького періоду в становленні особистості В.Стуса, Д.Стус констатує: “Широка лектура, чуттєвість, незле, як на донецький масштаб, творче товариство з літературної студії “Обрій”, ніби провокували до праці” [10, 149].

Ще одна віха особистого життя В.Стуса – взаємини з Алою Горською. “Він і вона – це люди одної структури, але з різними психотемпераментами. Вони дуже ніжно одне одного любили. Вони любили одне одного так, як тільки можуть люди одного плану, однакові на зріст, духовно, мається на увазі.

Василь був людина, приречена від любові зійти на свою Голгофу” [9, 93].

Почуттєвий досвід В.Стуса свідчить про високу душевну культуру і неможливість його перебування на виважених, поміркованих позиціях (вогнистий темперамент, імпульсивність – усе той же класичний експресіоністичний надмір).

На всю глибину надчуттєвої натури проявив себе В.Стус у ставленні до Валентини Попелюх. Згідно зі своїм розумінням ролі дружини, коханої він умотивовував у розмові з Р.Корогодським свій подружній вибір: “Я маю женитися і вона має бути моїм еством, мною” [9, 88]. Категоричність звучить і в

словах В.Стуса про жертовність (яка, до речі, в нього виступає одним зі синонімів до любові): “Дарувати себе – так само небезпечно, як і бути обдарованим” [12, 144-145]. Експресіоністичні критерії властиві В.Стусу в оцінці як власної особи, так і всіх, з ким його зводила доля.

Валентина Попелюх “гідно й віддано несла свій хрест. Можливо, без усвідомлення Стусом цієї вірності його хрест був би набагато важчим” [6, 3]. “Прихований” експресіонізм почуттів характеризує і Валентину Попелюх. В.Стус інтуїтивно відчув суголосні, хоч і полярні своїй натурі, ритми – абсолютизовані смирення, покірність, а також возведені в священний культ вірність, відданість і жертовність.

Михайлина Коцюбинська писала, що В.Стус свою дружину “... домислювавши узагальнював і підносив на якийсь п’єдестал” [9, 61]. Зі спостереження дослідниці зрозуміло, що вона має на увазі певну невідповідність між життєвим образом дружини В.Стуса і тим, який він витворював у своїй уяві. Однак В.Стус умів любити, але ніяк не вифантазувати на порожньому місці. “Третім оком”, яке так розвинуте в експресіоністів, він зумів продивитися те, чого інші, можливо, й не побачили б. Це була якась “любов Орфея до Еврідіки. Він її й страждання любив” [9, 61]. Вже стало майже хрестоматійним висловлювання В.Стуса про те, що “Ми з Тобою ... вже в історії, то ж будьмо гідні місії своєї” [11, 300]. Піднесення стосунків до рівня місії, переведення інтимно-чуттєвого на рівень трансценденції, інтенсифікація, концентрація почуття до стану “кристалізації”, зміни структури почуття в позицію “над” (надчуттєвість, надемоційність). Звідси – відповідний рівень узагальнення.

... ми разом поєднаємось серцями,
відступляться обожнення і гнів перед
Тобою, Матере і Діво, перед Тобою,
Діво і Жоно [14, 84].

“Краса чистоти непорочної” дружини відбивається в дзеркалах поетової сутності і спричиняє появу цілого ряду творів, де центральний образ – коханої рівновеликий образу первозданної Жінки. Ідея жіночності втілилась у особі Валентини Попелюх. Культ Дами **серця** в експресіоністичному масштабі постає як культ Дами **Серця**, що є результатом найвищого ступеня сублімації, свідченням платонічних переживань експресіоністичної сили. “Сублімований платонізм” (О.Мудрак) у контексті експресіонізму – одна з ланок у довготривалому і полісемантичному ініціаційному процесі, в життєтворчості В.Стуса.

Цей пласт поезії, якщо сприймати його як естетичне єдине, крім того, в масштабі концептуальності, являє факт “ейдологічної редукції” (Е.Гуссерль) аж до редукції трансцендентної, тобто до чистого, неопосередкованого его. Проступає “контур всепочуття” (В.Стус) при збереженні відчуття реальних стосунків і емпіричного образу жінки, на яку це почуття спрямоване.

У любовній ліриці В.Стуса існує, як і загалом у його поезії, два види текстів: один цілком сприйнятний для пересічного читача, бо оперує образами, ситуаціями, добре знайомими, знаними і доступними.

Вбери пречисту сукню,
розпукни в сто люстерок,
аби я розгубився
між сміхом і плачем.
Осліплий і отерплий,
лечу на твій сліпучий
всеочисний вогонь [13, 151].

Як зізнається В.Стус, єдине опертя для нього в світі – дружина і її любов.

... У біді
вже напівмертвий, я в тобі єдиній
собі вертаю певність, що живий,
і жив, і житиму...
... Неначе стовп огнений,
мене ти з себе викликаєш, надиш –
забудим, згубленим, далеким, карим
і золотим.

.....
і золоті, брунатні, карі очі
йдуть зовсімбіч на мене. І беруть
у свій полон [13, 52-53].

Михайлина Коцюбинська зауважила, що в ранніх поетичних спробах В.Стус “увесь віддавався на волю емоцій, згодом прийшло більше відсторонення, розумові конструкції, предметність, образна кристалізація. Звичайно, “поезія жару” не зникла. Та від традиційних “зовнішніх” словесних проявів пішла вглиб, у внутрішню форму слова...” [7, 173].

Михайлина Коцюбинська, по-перше, розмежовує поезію В.Стуса на два види залежно від характеру вияву почуттів, а по-друге, вказує на процес трансформації слова імпресіоністичного в експресіоністичне, на синтез цих двох естетик, що особливо виразно проявляється в любовній герметиці (“Місячне сяйво лле...”, “З зазубреними берегами озеро...”, “Горить сосна – од низу до гори...”, “Ти підійшла – а я тебе не ждав...”, “Ти десь живеш на призабутім березі...”, “Ти тут. Ти тут. Вся біла, як свіча...”).

Вірш-шедевр любовної герметики “Дозволь мені сьогодні близько шостої...” – органічний сплав “неорганічних” за ідейними настановами поетик: імпресіоністичної та експресіоністичної. Слова М.Рильського з одного з віршів “де крізь метелицю одна-єдина мить горить одкритому засліпленому зору” образно визначає суть такого явища.

Для поета важливе знання історії розвитку формотворчості, знання розвитку професійної майстерності в часі, шкіл, напрямів, течій, культури загалом, але цього замало, щоб стати явищем, оскільки має бути “третє око”, налагоджане на бачення глибин.

В.Стус – читач з великим стажем, літературознавець з природними задатками і сильною теоретичною та історико-літературною базою. “Третє око” він розвинув упродовж свого трагічного життя. Чіпке, видюще око імпресіоніста уживалось зі всепрониклим оком експресіоніста.

Імпресіоністичний словесний пуантилізм ставав виходом в осяяння, яке переходило в тривалість усвідомленого. Найбільш виразно це відстежується в любовій ліриці В.Стуса. Ніжність, витонченість почуття, вміння побачити найменший порух уст, відтінки усмішки, відокремити кожну сльозу і визначити її форму, зауважити мікротінь у очах коханої, відчувати її серце і думки на відстані – вся ця імпресіоністична палітра, занурена в універсальну сутність архетипу Любові, набуває експресіоністичної сили та інтенсивності.

“Модерн – свято для ока... Завдання художника – потрапити через око в душу...” – писав В.Зарецький [15, 16]. Завдання експресіоніста – сягнути глибин суті через “видноту самовиявлення”, через наломи серця вернути утрачену душу в прапервні.

Я буду тільки тінню тіні тіні,
спаду з лица, із досвіду, із літ,
єдиним серця жилавим листочком
котитимусь під вітром власних бур.

... Померти на дорозі повертання –
Занадто солодко, аби Господь

Нам не поклав у долі узголів'я [13, 90-91].

В.Стус належав до тих, чия творчість періоду “Палімпсестів” ґрунтувалась “на думці про певну первородну субстанцію, закладену в глибинах людського духу, незалежну від людини, від її свідомої діяльності, вільної від деформуючого впливу зовнішнього світу, від несправжнього соціально-історичного буття”, – так характеризував Л.Андреев “первородний” експресіонізм [1, 11]. Це ж стосується і уявлення про надра жіночої сутності. “Ідеалізація жінки в поетичній метафорі, зумовлена платонічними переживаннями, сублімованими еротичними спалахами, призвела до її сакралізації, перетворила на об’єкт поклоніння, ставши константою стильової тенденції петраркізму”, – пише Г.Юзьків [15, 7]. У вимірі експресіонізму, зокрема, в ліриці В.Стуса, петраркізм, занурений у архетип “я” поета, збагачується орфічним досвідом, і осяяні світлом ідеальної любові константи петраркізму (очі, руки, волосся, серце) в почуттєвій парадигмі поета насичуються енергією живого болю, узгоджуючись із притаманною В.Стусові ідеєю “трагічного стоїцизму”: “як серця гуділи в трубежі і уста затамували муку” [13, 190]; “бо серце стало на порі, бо шалом пойнялось” [13, 188]; “тобі оббухли слізьми губи білі” [13, 37].

Зажди! Нехай паде над нами дощ
спогадувань святошинських, пречиста.

О залишись! Не смій іти до міста
занудливих майданів, вулиць, площ.

Ти ж вирвалася, рушила – гірський
повільний поповз, опуст, розпадання
материка, раптовий зсув і дляння,

і трепет рук, і тремт повік німий [13, 37].

Любов, залишаючись незмінною в плані світотворчої сили, одного з основних рушіїв духовного вдосконалення, має свій естетичний образ залежно

від поетики, в координати якої її вписують. У вимірі експресіонізму градація любові сягає тих меж, за якими починається містичний досвід осяяння і провидіння, тому в емоційному плані це почуття сягає найвищих реєстрів звучання, що створює екстатичне тло, і досягається це завдяки антиномії любов – смерть (любов у цьому контексті рівнозначна життю). У семантичному та ідейному планах стан “експресіоністичної” любові вбирає в себе і вітаїстичний, і танатографічний досвід (активація змістових ферментів і особистості, і архетипу). На поверхневому формально-образному рівні домінує гіпербола, метонімія і гротеск.

Образ любові в різностильових системах – проблема, яка може мати логічне продовження в літературознавстві.

Література

1. Андреев Л. Сюрреализм / Л.Андреев. – М.: Высшая школа, 1972. – 232с.
2. Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем / Олександр Астаф'єв. – К.: Смолоскип, 1998. – 313с.
3. Богдан С. Моделювання образу коханої за листами В.Стуса / С.К.Богдан // Волинський державний університет ім. Лесі Українки. Науковий вісник. – Луцьк, 2004. - №6. – С.73-79.
4. Гундорова Т. “Одержима” Лесі Українки: любов до смерті (Liebestod) / Т.Гундорова // Українка Леся. Драми та інтерпретації / Леся Українка; передмова, упорядкув. В.П.Агеевої. – К.: Книга, 2011. – С.44-54.
5. Зарецький В. Розмови з сином / Віктор Зарецький // Артанія. – 2009. – Кн. 15 (№2). – С.19-32.
6. Костура Д. Хочу бути гідним того народу, який народиться завтра / Данута Костура // Українське слово. – 2009. – 25лютого-3 березня (№8). – С.3.
7. Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса / Михайлина Коцюбинська // Мої обрії: у 2 т. – Т.2. – К.: Дух і літера, 2004. – С.163-185.
8. Мудрак О.В. Українська еротична лірика: жанрова специфіка та ідіостилі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06. – “Теорія літератури”. – Київ, 2010. – 18с.
9. Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Ч.2. / [упоряд. Б.Підгірного]. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 320с.
10. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість / Дмитро Стус. – К.: Факт, 2004. – 368с.
11. Стус В. Листи до рідних // Стус В. Твори: в 4 томах 6 книгах / Василь Стус / редкол.: Коцюбинська М. (голова) [та ін.]. – Львів: Просвіта, 1997. – Т.6 (додатковий). – Кн.1. – 494с.
12. Стус В. Серед грому і тиші / Стус // Сучасність. – 1995. – №1. – С.138-148.
13. Стус В. Твори: в 4 томах 6 книгах / Василь Стус / редкол.: Коцюбинська М. (голова) [та ін.]. – Львів: Просвіта, 1999. – Т.3. – Кн.1. (Палімпсести). – 486с.
14. Стус В. Твори: в 4 томах 6 книгах / Василь Стус / редкол.: Коцюбинська М. (голова) [та ін.]. – Львів: Просвіта, 1995. – Т.2. – 480с.

15. Юзьків Г.І. Константа петраркізму в українській любовній ліриці (В.Сосюра, В.Симоненко, М.Вінграновський): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – “Українська література” / Г.І.Юзьків. – Київ, 2012. – 18с.

Анотація

Яструбецька Г.І. Любов у вимірі експресіонізму (на матеріалі поезії В.Стуса).

У статті здійснена спроба продемонструвати своєрідність образу любові в експресіоністичних ідейно-стильових координатах на прикладі життєтворчості В.Стуса. Показано, що переживання стану любові збіжне з екзистенційною ідеєю “трагічної мудрості”, “трагічного стоїцизму”, культивованого поетом. Доведено, що константа петраркізму, яка характеризує любовну лірику В.Стуса періоду “Палімпсестів”, наповнюється експресіоністичним змістом в результаті насичення енергією болю.

Ключові слова: В.Стус, експресіонізм, любов, любовна лірика, петраркізм, сублимований платонізм, трансценденція.

Аннотация

Яструбецкая Г.И. Любовь в измерении экспрессионизма (на материале поэзии В.Стуса).

В статье произведена попытка продемонстрировать своеобразие образа любви в экспрессионистических идейно-стилевых координатах на примере житнетворчества В.Стуса. Показано, что переживание состояния любви соотносится с экзистенциальной идеей “трагической мудрости”, “трагического стоицизма”, культивированного поэтом. Доказано, что константа петраркизма, которая характеризует любовную лирику В.Стуса периода “Палимпсестов”, наполняется экспрессионистическим содержанием в результате насыщения энергией боли.

Ключевые слова: В.Стус, экспрессионизм, любовь, любовная лирика, петраркизм, сублимированный платонизм, трансценденция.

Summary

Keywords: